

SARBAH GÁBOR, A pannonhalmi Liber ruber. In: Mons Sacer 996–1996. I. Pannonhalma, 1996. 401–21.

SOLYMOSI LÁSZLÓ, A bencés konventek hiteleshelyi oklevéladásának kezdetei. In: Mons Sacer 996–1996. I. Pannonhalma, 1996. 481–511.

The New Encyclopaedia Britannica XV. Chicago, 1985.

VESZPRÉMI LÁSZLÓ, Pannonhalmi oklevelek a 13–14. században. In: Mons Sacer 996–1996. I. Pannonhalma, 1996. 471–80.

VEZIN, J., Les divisions du texte dans les Évangiles jusqu'à l'apparition de l'imprimerie. In: Lessico Intellettuale Europeo XLI [1987]: 53–68.

WATTENBACH, W., Anleitung zur lateinischen Paleographie. S. Hirzel Verlag, Leipzig, 1878. Zamecki, George, Kolostorok, szerzetesek, barátok. Corvina, Budapest, 1986.

KESZLER BORBÁLA

Gondolatok a *Halotti Beszéd* tanítása kapcsán

1. Az első ránk maradt, összefüggő szövegelemmel, a Halotti Beszéd és Könyörgéssel a magyar diák tanulmányai közben először az általános iskola nyolcadik osztályában találkozunk, majd esetleg futólag megemlítik a középiskola irodalomtörténeti óráin, és végül a gimnázium negyedik osztályának nyelvtörténeti anyagában szerepel a szöveg.

A nyíregyházi magyar szakos hallgatók képzésében a nyelvtörténet a leíró nyelvtani tanulmányokat követi, így a szövegelemek olvasása és elemzése negyedik év első félévében következik. Ezekben az órákon az évek során elszomorító tapasztalatokat szereztem a magyar szakos hallgatóknak nemcsak a nyelv történetére vonatkozó előzetes ismereteit illetően, hanem általában a régi szövegekben – a maitól eltérő, de egy kis gondolkodással mégis felismerhető, értelmezhető – nyelvi szerkezetekben való eligazodásáról is. Ezért néhány magyar szakos csoporttal az egyik félév elején felmérést készítettem. Mondatonként felolvastam a Halotti Beszédet, a hallgatóknak pedig le kellett írniuk a mondatok értelmezését, mai jelentését. Hatvan diák írta meg ezt a felmérést mielőtt hozzákezdünk volna a szövegelemünk értelmezéséhez és elemzéséhez. Az eredményt a következők szerint mutatom be: előbb sorra veszem azokat a szavakat, amelyeket a legkevesebben tudtak értelmezni, majd a legtöbb gondot okozó alaktani elemeket, végül pedig a legnehezebbnek bizonyuló mondatokat.

2. Meglepő módon nemcsak a mára teljesen kihalt szavak értelmezése jelentett komoly nehézséget, hanem olyan – ma is élő – szavak is, amelyeknek a hangalakja változott meg, vagy ma más jelentésben élnek, mint nyolcszáz évvel ezelőtt.

– *ef* num igitur *mulchotia* ez vermut. A *múlik* ige hatóképzős alakja a mai nyelvben is él, igaz, nem ugyanabban a jelentésben, mint a Halotti Beszédben. Valószínű, hogy a szöveg olvasásában a diákok a korábbiakban sohasem jutottak el a mondat értelmezéséig, segítség nélkül pedig csak egy hallgató használta a *kerül-*

heti el szót, amelynek jelentésében a *múlik* ige itt szerepel. A többség egyébként meg sem próbálkozott e mondatrészlet értelmezésével. (A megkérdezettek 98%-a nem tudott mit kezdeni ezzel az igével.)

– *mend*. A *mend* névmás négyszer szerepel a szövegben. A négy előfordulás közül kettőben, a „*mend w foianec*” és a „*mend ozhuz iarov vogmuc*” szószerkezetekben a diákok többsége nem tudott mit kezdeni a *mind* névmásnak a mainál nyíltabb alakjával. Az első mondatrészletre vonatkozóan csak egy értelmezésben szerepelt az *egész* szó, a másodikban pedig egyszer-egyszer a *mindannyian* és a *minden*. Ez tehát azt jelenti, hogy a hallgatók 98, illetve 96%-a számára „megfejtethetlennék” bizonyult a *mind* régi alakja. Ez azért is furcsa, mert ugyanennek a szónak a felismerése az első előforduláskor („*mend paradifumben volov gimilcicutul*”) nem okozott annyi gondot, hiszen a megkérdezettek negyede a *minden* (8), a *mind* (3), a *mend* (3) és az *összes* (1) szóval értelmezte a névmást. Ez az ellentmondás talán azzal magyarázható, hogy a szöveg harmadik mondatának értelmezéséig valószínűleg eljutnak a diákok a tanárok irányításával és segítségével azon kevés magyarázóval, amelyiken ezzel a nyelvemlékkel foglalkoztak. Megemlítendő azonban a „népetimológias” értelmezés, amely a főiskolai órákon is megfigyelhető, ez pedig a szónak a *ment* múlt idejű igealakkal való azonosítása. Ezt a megoldást a megkérdezettek 21%-a választotta ezúttal is. A negyedik *mend* jelenséget („*ef mend w nemenek*”) a válaszadók 20%-a adta meg jól.

– *hadlaua*. A magyar szakos hallgatók 80%-a nem tudott mit kezdeni a *hadlaua* igealakokkal, és egyszerűen kihagyta a szót. Csak néhányan ismerték fel benne a *hall* igét (*hallotta* [8] és *hallá* [3]).

– *urdung ildetuital*. E birtokos jelzős szószerkezetet is egyszerűsítette a válaszadók 80%-a, elhagyva az ismeretlen szót, s csupán az *ördög* vagy *ördögtől* ragos főnevet használták.

– *iorgoffun w neki ef kegiggen*. A *iorgoffun* (*irgalmazzon* 14) és *kegiggen* (*kegyelmezzon* 13, *segítsen* 7) igealakok az előzőhöz hasonlóan nehéznek bizonyultak. Néhányan megpróbálták a két igét „értelmes” mondatba foglalni, s e próbálkozásból ilyen megoldások születtek: „*juttasson öneki kegyelmet*”, „*járhasson öneki kegyelem*”.

– *Heon*. A legtöbben (43) kihagyták, vagy az *így* (7), a *de* (3), a *ha* (1), az *ez* (1), a *hőn* (!) (1) szóval helyettesítették e mára már kihalt szót, vagy egyszerűen meghagyták a *heon* (3) alakot. Megjegyzendő, hogy Takács Etel 8. osztályos nyelvtankönyvében ezt a megoldást választja egyik változatként, de ugyanott, valamint a gimnáziumi nyelvtankönyvben is ott van másik megoldásként a *csupán*. A felmérésben résztvevők közül egy hallgató értelmezte a *heon*-t a *csak* módosítószóval.

– *meret*. Hangalakjában ugyan nem tér el jelentősen a mai *miért*-től vagy a beszélt nyelvi *mért*-től, negyvenen mégis kihagyták a szöveg értelmezésekor, 13-an a *miért* vagy a *mért* alakot használták, de előfordult a *melyiket*, a *melyet*, sőt a *mer-jetek* („ne merjetelek enni”) szó is.

– *ki nopun*. Ez az egyszerűnek látszó jelzős szerkezet is sok fejtörést okozott, s az értelmezésekben valószínűleg a *ki* névmásnak – mai jelentéséből kiindulva – élőre vonatkoztatása lehetett annyira zavaró, hogy a helyette használt *aki* névmás mellől a *nopun* szó mai megfelelőjét legtöbben (39) egyszerűen kihagyták. Húszan pró-

báloztak a következő jelzős szerkezetekkel: *ki napon* (3), *amely napon* (3), *egy napon* (10), *e napon* (1), *a napon* (1), *azon a napon* (2).

– *terumteve eleve*. E szó szerkezet értelmezése az egyik sokat vitatott s máig sem teljesen tisztázott részlete a Halotti Beszédnek, amelyet a válaszadók 63%-a kihagyott. A többiek megoldásaiban szerepel az *elő* (2), az *először* (2), az *eleven* (emberré) (3), az *elevenné* (3), az *elénk* (2), az *élővé* (1) változat, illetve az eredeti *eleve* (8) szóalak.

– *hadlaia choltat terumteve ifientvl*. Ebben a mondatrészletben nemcsak az ige okozott gondot, hanem a *terumteue i?tentvl* szó szerkezet is, ezért 33 válaszadó kihagyta a szó szerkezet értelmezését, a többiek pedig változatos megoldásokat találtak: *teremtette Istentől* (8), *teremté Istentől* (4), *teremtő Istentől* (4), *teremtve Istentől* (1), *teremtő Istentől* (1).

– *engede urdung intetuinec*. Ebben a szó szerkezetben a válaszadók fele egyszerűen üresen hagyta a szó helyét, a másik fele pedig a *csábításnak* (9), *kísértésnek* (3), *intetnek* (1), *intetőinek* (1), sőt az idézőjelbe tett „*invitálásának*” (1) szót használta.

– *miv ifemucut*. Ezt a névmást is csupán a válaszadók egyharmadának sikerült azonosítania a *mi* személyes névmással, ezért 32-en kihagyták, vagy meghagyták a *miv* alakot.

– *ifá*. Még e sokat idézett szónak is 25-en üresen hagyták a helyét, 9-en pedig meghagyták az *isa* alakot. A *bizony* és az *íme* jelentést a válaszadók fele (26) sem adta meg.

– *feze*. A máig vitatott jelentésű *feze* szót a diákok 38%-a kihagyta, a szónak BENKŐ LORÁND által javasolt (Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegeimlékei. Bp., 1980. 56) *martalék* jelentése, amely egyébként az iskolai tankönyvekben is szerepel, csupán egy értelmezésben fordult elő, a korábban javasolt *fészke* értelmezés (vö.: MOLNÁR JÓZSEF–SIMON GYÖRGYI: Magyar nyelvemlékek. Bp., 1976. 31) pedig 16 válaszban.

– *ifemucut*. Számomra a legmeglepőbb az, hogy már az első két mondat értelmezése is sok gondot jelent a diákoknak, pedig ezt a részletet sűrűn idézik, és valószínűleg értelmezik is az órákon a tanárok segítségével. Ennek ellenére az *ifemucut* szót csak 19 válaszadó értelmezte helyesen, a többiek ezt is vagy kihagyták, vagy az *Istenünk*, az *Isten*, az *Istenünket* szavakat használták. A birtokos személyjellel ellátott *isten* szó bizonyára az *őünk* helyett került a szövegbe, míg az alany esetben álló *isten* vonatkozhat a mondatból hiányzó alanyra (az *úr* szóra) is.

– *muncal világbele*. E jelzős szerkezetet mindenki változatlanul hagyta: *munkás világba* alakban, sőt olyan válaszadó is volt, aki az „érthetőség” kedvéért így szerkesztette meg a mondatot: „*ezért munkára küldte őt*”.

3. Néhány szóban vagy kifejezésben az alaktani elemek, az igei személyrag, az idő- vagy módjel, illetve a határozórag okozhatott nehézséget a megértésben. Ezek a következők voltak:

– *hazoa*. A hallgatóknak körülbelül a fele talált elfogadható megoldást e szóra. A BENKŐ által ajánlott (vö.: i. m. 55–56) *házzá* alakot csak egy, a *lakhelyül* szót ketten használták, de elfogadhatónak tekinthetjük még a *házul*, *háznak*, *házává*, *házának* változatokat is, bár az utóbbi kettőt a szövegtől eltérően megtoldották birtokos személyjellel is. A hallgatók másik fele tizenhat különféle megoldást választott: részben a *ház* szó különböző határozóraggal és birtokos személyjellel ellátott alakjait, sokan pedig a *haza* szó ragos változataival próbálkoztak.

– *eneyk*. Az *eszik* ige egyes szám harmadik személyű feltételes módú alakja szintén változatos értelmezésekhez vezetett. Hogy a hallgatók bizonytalanok voltak ennek az igei alaknak az értelmezésében, annak legjobb bizonyítéka az, hogy több mint egy harmaduk inkább kihagyta a szót, 46-an pedig tizenhatféle megoldással próbálkoztak. Ezek közül a felszólító módú *egyen* igealakot, amelyet a tárgyi alárendelő mondat megkövetel, csupán négyen választották, emellett az *ehet* (9) és az *eheti* (4) hatóképzős igealak még talán elfogadható. A többiek viszont a *-ne* módjelet inkább a főnévi igenév képzőjével azonosították, ezért több értelmezésben megtaláljuk az *enni*, *enniük*, *ennie* ragos igenévi alakokat, az egyes szám harmadik személy mellett pedig az egyes szám második, valamint a többes szám első és harmadik személyű alakokat is.

– *emdul*. Az *eszik* ige jövő időjellel ellátott egyes szám második személyű alakja is sok fejtörésre adott okot, ezért a legtöbben (25) átfogalmazták a mondatot, s így az ige egyes szám harmadik személyű alakját használhatták (*eszik*: 25), míg tízen itt is inkább kihagyták a bizonytalannak tűnő igealakot, és a válaszadónak alig egyharmada (19) választotta az *eszel* alakot.

– *uimaggonok*. A szövegben többször is előforduló *vimád* ige többes szám harmadik személyű alakja sem volt teljesen egyértelmű a diákok számára, s a válaszadók egyharmada a többes szám harmadik személy helyett egyes szám harmadik vagy többes szám első személyű igét használt.

– *zoboducha*. A *szabadít* ige felszólító módú, tárgyas ragozású alakja a diákok egyharmadának ugyanúgy nem volt világos, mint az előző igealak, de itt nemcsak a különböző személyekkel, hanem a különböző időkkel és módokkal is megpróbálkoztak az értelmezéskor: *szabadok vagyunk*, *szabadítsuk meg*, *szabadítja*, *szabadítjuk*, *szabaduljanak meg*, *szabadította meg*, *szabadultassa*, *szabadítsák*.

– *nugulmabeli*. A hallgatók fele e szó kihagyásával egyszerűsítette a mondatot, s a „vezesse őt a Paradicsomba” megoldást választotta, illetve valami más szerkezettel helyettesítette: *Paradicsombeli nyugalomba*, *Paradicsomba*, *nyugvóhelyül*, *a Paradicsomba nyugodni stb.*, és csak 25-en használták a *Paradicsom nyugalmába* birtokos jelzős szó szerkezetet.

– *mend iovben rezet*. Ez a szó szerkezet még „érthetetlenebbnek” bizonyult, és csupán a válaszadók egynegyede írta a „minden jóban részt” szó szerkezetet, egyharmada pedig inkább kihagyta. A többiek „próbálkozásai” igen változatosak: *jobb részt*, *minden jót*, *minél több jóban való részvételt*, *jogban részt*, *részt benne*, *legyen benne része*, *mind jobb részt*, *jólétet*, sőt a „mindjárt jobban lesz” mondatot is.

– *charmul*. Az értelmezéseknek csaknem a felében üresen maradt e szó helye, 23-an azonban a helyes *háromszor* ragos számnevet használták, de a *hármát* és a *hárman*, sőt a *hálát* szó is előfordult.

4. A Halotti Beszédben van néhány olyan mondat, amely szinte teljes egészében „megfejtetetlen” a mai diákok számára.

– *Num heon muga nec ge mend w foianec halalut avec*. Ezt a mondatot a legtöbben teljes egészében kihagyták, míg néhányan a mondat elején beírták a *nem* szót, a mondat végén pedig a *halalt ettek* szó szerkezetet, kihagyva a közbeeső mondatrészletet.

– *Hug ef tiv latiatuc fzumtuchel ifa ef num igg ember mulchotia ez vermut. ifa mend ozchuz iarov vogmuc.* Mivel a mondat elején álló szót mindenki köszönak (hogy) vélte, a mondat további értelmezése természetesen nehezebbé vált. A mondat második részével néhányan még megpróbálkoztak, de csak egy diák adta meg a „senki sem kerülheti el ezt a vermet” értelmezést. Az *ifa mend ozchuz iarov vogmuc* mondathoz senki hozzá sem kezdett. Igaz, néhányan megpróbálkoztak e részlet szabadabb értelmezésével, felhasználva a bibliai ismereteket, vagy egyszerűen szabadon engedve fantáziájukat igyekeztek a maguk módján valami „értelmeset” kihozni a mondatból. Íme néhány ezek közül: „*És hogy ti látjátok szemetekkel, bizony por és hamu az ember*”, „*Látjátok szemetekkel, hogy bizony ember nem lehet felsőbb Istennél*”, „*Látjátok, hogy por és hamu vagyunk és az ember porrá válik*”, „*És hogy ti is lássátok szemetekkel, hogy porrá és hamuvá lesz az ember*”, „*Hogy ezt ti is látjátok szemetekkel, bizony nem egy embert vert, hogy mindannyian osztozunk*”, „*Ezért feleim láthatjátok szemetekkel, hogy porrá és hamuvá lesz az ember, ha eltávolodik Istentől*”, „*Hogy ti láthatjátok a szemetekkel, bizony így az ember elmúlhat*”, „*Látjátok szemetekkel, hogy bizony minden ember így múlik el*”, „*És most láthatjátok szemetekkel, hogy egy ember sem kerülheti el a vermet, amelynek a szélén vagyunk*”, „*Úgy ezt látjátok szemetekkel, bizony nem így ember alkotja e világot...*”.

– *Kic ozvc. miv vogmuc.* Látszólag egyszerű kérdésnek az értelmezése is mintha a diákok találékonyságát bizonyítaná, hiszen 18 különböző megoldás született, amelyek közül helyesnek csak 1 változat (16 válasz) bizonyult, a többi tizenhétféle értelmezés közül 21-en a „*Kik azok? Mik vagyunk?*” kettős kérdéssel próbálkoztak, 16 változatra pedig csak egy-két példa akadt. Ezek közül néhány: „*Kik azok? Milyenek vagyunk?*”, „*Kik ők? Mi vagyunk*”, „*Ki vagyok, mi vagyok?*”, „*Kik azok? Mik vagytok?*”, „*Kik ők? Mivé lettek?*”, „*Kik azok? Mik vannak?*”, „*Kik azok? Mik azok?*”, „*Kik azok? Mijük van?*”, „*Kik ők? Miért vannak?*”.

– *Horogu vec iften ef veteve wt ez muncal világbele. ef levn halalnec ef puculnec feze.* E mondat értelmezésekor bizonyára a félreértett *munkás világba* szó szerkezet vezette tévútra a diákokat: „*Haragudott Isten és a munkásvilágba vetette őt. Megismerte a pokol minden kínját*”, „*Haragszik Isten, és küldözi őket a Paradicsomból, dolgozniuk kell!*”, „*Megharagudott Isten és a munkás világba teszi le őket*”, „*Haragudott Isten, ezért munkára küldte őt, s mondta neki: pokol lesz életed és gyermekeidé is*”, „*Haragudott Isten és a Paradicsomból kikergette munkára*”, „*Haragudott Isten és ő munkához látott, lement a halál és pokol helyére*”.

5. A felmérésben részt vevő 60 diák közül egynek sem sikerült hibátlanul, elfogadhatóan értelmeznie a Halotti Beszéd szövegét. A jobbnak látszó értelmezésekben is voltak kihagyások vagy félreértések. A diákok többségének komoly gondot jelent első szövegemlékeink vagy kódexeink szövegeinek értelmezése, mai nyelvre való átültetése. Önállóan nemigen tudnak mit kezdeni a régi szövegekkel, várják a tanári segítséget, s a legritkábban próbálkoznak meg egy-egy régi szó jelentésének megfejtésével. Csak reménykedhetünk abban, hogy az államalapítás ezredéves ünnepségének megemlékezései jobban ráirányítják a figyelmet a régi magyar nyelvre, irodalomra és kultúrára, s hogy a jövő nemzedék diákjai nagyobb érdeklődést tanúsítanak majd nyelvemlékeink iránt.

RÉVAY VALÉRIA